

důležitější štěstí dvou mladých lidí či klid života a vědecké práce vynikajícího učenice? Autor řeší otázku, o které byla před druhou světovou válkou dlouhá debata (film nebyl proveden), ve prospěch profesora.

Pozitivního hrdinu, ne schematického a ne fráзовitého, staví poprvé ve svém románě *Život Klíma Samgina* Maxim Gorkij. Je to univerzitán marxista Kutuzov. V Gorkého dramatech je to – kromě několika náznaků různých odstínů v Jegoru Bulyčovovi – figura bolševika ražby 1917 Rjabinina v jeho Fedoru Dostigajevovi, figura – což třeba zvláště podtrhnouti – humorná, pod jejímiž vtipnými a zdánlivě nevýraznými slovy a šlehy se rýsuje pevná a bezpečná vnitřní stavba toho člověka, „milého a prostého jako koule“.

Závěrem řečeno, půjde na této cestě literatury k lidu o nový pohled na staveniště světa, o celostný, jednotný a syntetický pohled, o pohled hrdivý, aktivní a bojovný. Tak a jen tak dojdeme ke světovosti, když nepůjdeme za světem, píšíc *jako* svět, ale když svůj pohled světu vnutíme. Pak si nebudeme opakovat zoufalá slova La Bruyérova, napsaná před více než 250 lety, že „všechno je vysloveno a že přicházíme o sedm tisíc let pozdě“, a řekneme si, že jsme přišli včas, abychom vyslovili ještě mnoho nových a hezkých věcí, poněvadž jsme hledali a našli, bojovali a neustoupili.

(1946)

UMĚNÍ A LID

Karel Teige

Problém vzájemného poměru umění a lidu zahrnuje v sobě množství nesnadných dílčích úkolů a otázek. Dovolte načrtnout k nim několik okrajových poznámek a připomínek.

1. Vzestup kulturní úrovně lidových vrstev je věcí lidovýchovné práce, jejíž úspěch závisí na jistých hospodářských předpokladech. Především je třeba, aby byl zabezpečen denní chléb. Marx spojoval vždy možnosti kulturního pokroku se zkrácením pracovní doby. Dát do rukou pracujícího lidu dobrou knihu, a to i takovou, která nemůže být levnější než třeba stovka cigaret nebo láhev vína, je možno tehdy, když mzdová hladina připouští takové vydání. Je třeba mít dost volného času k soustředěné

četbě. Záleží i na úrovni lidového bydlení: v přelidněném a nezdravém příbytku se dá těžko číst; ani dost veliká police s knihami se tam nevejde. Četba v tramvaji a ve vlaku cestou do práce, koncerty, recitace a divadelní představení v neakustických a nečistých továrních síních jsou náhražkovými způsoby kulturního konzumu. Podmínky uspokojivého rozvoje lidové kultury jsou dány teprve tehdy, kdy dobře živený a zaměstnaný a existenčními starostmi neznavený člověk, který má pokdy, aby své knihy nejen četl, ale i promyslel a procítil, může jít v dobrém oděvu do divadla, do výstavy, do muzea, do koncertu či na přednášku podle svého výběru. Až se stane lidovým vrstvám životní potřebou být v ustavičném styku s hodnotami kultury, až veden touto vnitřní nutností půjde lid spontánně za uměním, nečekaje, že by umění přišlo za ním – to bude opravdová lidová kultura.

Lidov ýchova má ovšem své speciální problémy pedagogické povahy, jimiž se tu nemůžeme zabývat. Jako je první podmínkou lidové četby likvidace analfabetismu, tak je předpokladem každého konzumu umění jistý stupeň estetické gramotnosti konzumenta. *Bez dostatečné průpravy a bez usilovného a zaníceného hledání nenalezne nikdo klíč k pochopení básnického díla.* Je věcí kulturní politiky postupně odstranit překážky, které brání lidovému čtenáři a divákovi vejít v soustavný styk s uměním, probouzet zejména v mládeži upřímný zájem o umění a odbourávat důsledky třídního monopolu vzdělání, který znemožňoval lidov ým vrstvám mít podíl v kulturním životě. V často citovaném rozhovoru s Clarou Zetkinovou řekl Lenin: „Aby umění mohlo jít k lidu a lid k umění, je třeba napřed pozvednout všeobecnou kulturní úroveň. Vzdělání tvoří kulturní půdu, na níž se bude moci rozvinout opravdové komunistické umění, které si vytvoří své vlastní nové formy, adekvátní svému obsahu.“

Umělecká lidov ýchova vykazuje žalostné výsledky a vzbuzuje všude značnou nedůvěru. K umění totiž nelze vychovávat: ani k tomu, aby je kdo tvořil – odtud deficit všech škol umění – ani k tomu, aby je kdo chápal a miloval. Lze ovšem nabádat, ukazovat cesty a usnadňovat přístup k umění těm, kdož po něm žíznivě touží. Je třeba, aby se snahy usnadnit lidu cestu k umění vyvarovaly přílišného zjednodušování estetických otázek a vulgarizace básnické myšlenky. „V zemích málo kulturních chtějí podávat po lopatě i krůpěj rosnou; co jinde se nabízí na jahodovém listě, chtějí zde nabírat na vidle. Spásá se, co je možno jen číchat. U nás se zdá lidem, že nejsou nikdy dost jasní, a právě tato trapná jednomyslnost a chudost činí většinu české literatury tak zoufale, čítankově nudnou: tak se nic u tebe nepředpokládá, tak se nic nedůvěřuje tvým duševním schopnostem.“ Tyto Šaldovy věty z knihy Časové a nadčasové jsou výstrahou

i v dnešních časech. I ve věci lidovýchovy platí Marxův výrok o tom, že „vychovatel musí být teprve vychován“.

2. Snaha dát širokým vrstvám do ruky dobrou knihu je spojena s bojem proti špatné četbě, proti kýči, proti literárnímu braku, proti pornografii, zkrátka proti tzv. podliteratuře. Cílem je překonat dvojí kulturní úroveň, která vyznačovala třídní společnost, kdy skutečná kultura je monopolem vládnoucí třídy a s ní spjaté vrstvy vzdělanců, kdežto lidu jsou zůstaveny jen odpadkové produkty. Úsilí překonat rozdíl dvojí kultury, totiž kultury a nekultury, smí být ovšem zacíleno jen směrem *vzhůru*. Na onu podliteraturu se však nesmíme dívat jako školometi a mravokárci. Není nás tak málo, kdož přiznáme, že stokrát radši čteme ten úchvatný a vzrušující knižní brak, jímž je Fantomas, tu či onu napínavou detektivku, novely božského Aretina a ryzí básnická erotika, která mohou vycházet jen jako soukromé tisky, anebo mnohé drastické květy folklorní tvorby než oficiálně favorizované a cenami poctěné romány. Nezapomínejme, že jedno vrcholné dílo z doby rozkvětu české literatury mezi oběma válkami má své kořeny z velké části v půdě oné podliteratury: Švejk. Kramářské písně, dnes vydávané bibliofilsky, byly konečně také podliteraturou své doby. Kdyby oficiální a byrokratické instituce měly právo rozhodovat, zda to či ono dílo je žádoucí nebo nežádoucí, zda povznáší nebo kazí vkus lidu, sotva by mohly vyjít tiskem bláznivé spisy Stanislava Mráze, kde poetická jiskra doutná pod popelem, a malíř z lidu, Henry Rousseau, který vystavoval jen v Nezávislém salonu, protože tento salon nemá výstavní porotu, byl by asi objeven až dlouho po smrti. Sotva která úřední tisková komise by byla povolila vydání Maldororových zpěvů, kdyby jí byly předloženy jako neznámý rukopis.

3. Postupné překonání protikladu oné dvojí kulturní úrovně neznamená však zrušení funkční diferenciacie literární produkce. Knižní produkce se člení podle svých úkolů na dětskou literaturu, na četbu pro mládež, na zábavnou a poučnou lektýru dospělých čtenářů, na ryzí básnickou tvorbu ve vlastním a úzkém smyslu slova apod. Určitá kniha, bez ohledu na intenzitu svých poetických hodnot, může plnit svými didaktickými funkcemi nesporně kladné a záslužné pokrokové kulturní poslání. Dílo, v němž didaktické teze a jejich pozitivní účinky mají zřetelnou převahu nad relativně nebo absolutně slabými estetickými funkcemi, může přece být bezpochyby dobrou četbou, kterou je radno doporučovat lidovým vrstvám. Socialismus potřebuje dobrou a účinnou populární teoretickou a beletristickou literaturu, propagující vhodným způsobem jeho ideologii a bojující proti reakčním pověrám, proti zaostalosti, proti přežitkům fašismu a rasismu, a v neposlední řadě proti náboženskému opiu. Kniha, která

je postavena do služeb ideologické propagandy, může být hodnocena jen podle toho, jak plní úkoly, které si vytkla; a nikoli podle svých estetických funkcí, jež jsou v takovém případě podřadné.

Propagace tzv. dobré četby, tj. knih, jejichž didaktická a ideologická působnost může být dnes velmi značná a jejichž estetická úroveň neklesá pod stupeň jistého dobrého průměru vkusu, měla by si být vědoma i některých úskalí, na něž naráží. Knihy, kde mají mimoestetické funkce převahu nad jejich básnickou energií, dovedou často čtenáře spíš odcizit než přiblížit světu autentické poezie: čtenáři běžných a za dobré uznávaných románů jsou zpravidla slepí vůči básnické hodnotě. Nadměrně rozšířený konzum určitého díla, které je každodenně nabízeno a v důsledku toho vulgarizováno a nesoustředěně, bezmyšlenkovitě a neuctivě vnímáno, vede k tomu, že takové dílo se stává pokleslým kulturním statkem, je přijímáno jako kýč a stává se kýčem. Fibichův *Poem* a Dvořákova *Humoreska*, hrány do omrzení, jsou dnes hudebně kultivovanému člověku nesnesitelnější než odrhovačky. Není bez důvodu názor, že lépe než beletrie dobrého průměru může plnit kladné lidovýchovné poslání a pokrokovou ideovou funkci věcná literatura, totiž taková, která otevře čtenáři nové, široké obzory a daleké, úchvatné průhledy, a tím, že si neklade za cíl zastupovat a nahrazovat ryzí básnické hodnoty, neuzavírá k nim cestu. Máme tu na mysli dějepisnou a cestopisnou literaturu a vůbec dobře a laikům srozumitelně podanou naučnou literaturu, oslnivě zrcadlící závratnou moc lidského ducha; rozmanité knihy memoárů, životopisů, dokumentů a reportáží!

4. Kromě diferenciacie literární tvorby nelze ignorovat ani diferenciaci její čtenářské obce. V diskusích o poměru umění k lidu vzniklo dosti zmatku i tím, že nebyl náležitě vyjasněn a definován pojem lidu. Dnes, pro tuto debatu, můžeme jej snad nejlépe definovat, vezmeme-li za podklad obsah politických a sociálních termínů jako „lidová demokracie“ (na rozdíl od buržoazní nebo proletářské demokracie) nebo někdejší „lidová fronta“. V tomto smyslu zahrnuje pojem lid: průmyslový proletariát, zemědělce, maloměšťáky, byrokracii a intelektuály, tedy všechny dělníky ducha i dělníky rukou, od havíře až k ministroví, od rolníka až k rektoru vysokého učení, tedy všechny vrstvy obyvatelstva, s výjimkou „hořejších deseti tisíc“ a „dvou set rodin“, tj. s vyloučením velkokapitalistických magnátů. Při úvahách o lidové kultuře je brán zřetel především na obyvatelstvo nižšího životního standardu a nižší školské kvalifikace. Čtenářská obec jednotlivých diferencovaných odvětví literární produkce rekrutuje se, sice nerovnoměrně, ze všech vrstev a prochází napříč všemi vrstvami. Úroveň všeobecného školního vzdělání ovlivňuje čtenářovy literární zájmy a záliby, ale nerozhoduje o nich. Dělničtí písmáci čtou Vančurovy kni-

hy. Znameníť učeneč nesáhne z beletristické literatury po ničem, kromě po nějakých, třeba hodně vulgárních detektivkách. Vynikající básník nebo malíř se netají tím, že ho moderní taneční šlágry dojímají silněji než slavné symfonie, a do divadla nevkročí vůbec. Na tohle je všechna lidovýchova krátká!

5. Úvahy o funkčním rozčlenění umělecké produkce vedou posléze k nejobtížnější otázce po *sociální funkci avantgardní tvorby*, o poslání přední hlídky a nejjáze vysunuté výspy básnického a myšlenkového vývoje. Dějiny umění jsou dějinami těchto avantgard: díla, která vešla do dějin umění, tvořila v době svého zrodu předvoj vývoje. Dějiny umění jsou zároveň dějinami odporu, zloby, umlčování a nepochopení, jimiž vrstevnické obecenstvo pronásledovalo vynikající díla. Pouze ve výjimečných případech, za souhry zvláštních okolností, které dosud čekají na přesný rozbor a výklad, našla taková díla záhy nebo ihned kontakt se širokým publikem (Shakespeare, Chaplin, Hašek). Díla ve své době odmítaná, proklínaná, vysmívána a perzekvovaná, která měla mezi současníky jen několik desítek nebo několik málo stovek čtenářů, stávají se majáky vývoje básnické myšlenky a jejich jas, i když procházejí v určitých dobách odsuním, může časem jen vzrůstat. Sta příkladů bylo by možno uvést o tom, jak vrstevníci nechápali díla soudobé avantgardy a jak my dnes nemůžeme už ani pochopit, proč byla ona díla svým vrstevníkům tak nepochopitelná: jen stěží uvěříme, že výstavní porota v šedesátých letech 19. století odmítla jedno Manetovo zátiší, protože prý se nedalo poznat, co obraz představuje. Možná, že díla dnešní avantgardy jsou průměru obecenstva ještě nesnadněji přístupná, než byla tvorba minulých avantgard svým vrstevníkům. Toto tzv. nesrozumitelné, skleníkové a „zvrhlé“ umění je nutným a logickým produktem zákonů aktuální vývojové etapy, která nepotrývá věčně, ale neskončí se zajisté dnes ani zítra, nýbrž v době, která je nám dosud nedohledná. Připomeňme si Marxova slova: „Vědecké pokusy zrevolucionovat vědu nemohou být nikdy opravdu populární. Teprve když je vědecký základ už položen, lze snadno popularizovat. Dbát ustavičně na snadnou srozumitelnost znamená psát pro nevědomce. Představte si chemický časopis, který by byl psán s výlučným zřetelem na čtenářovu nevědomost! K vědě nevede žádná široká a pohodlná cesta a jen ti mohou doufat, že dostoupí jejího vrcholu, kdož se nelekají námahy zlézti její příkré stezky. Zvu ‚sprostým‘ člověka, který nehledí přizpůsobit vědu stanovisku vyplývajícímu z ní samé, byť by bylo popřípadě sebenesprávnější, ale stanovisku vzatému zvnějšku, vědě cizímu.“ Ani k poezii nevede žádná pohodlná cesta, a Marxův výrok platí dnes plně, *doslova i do písmene*, také pro umění! Nezvratné přesvědčení, že ve vyspělé beztrídní společ-

nosti udeří hodina *obecné laické tvořivosti*, kdy, jak tušil Lautréamont, *budou poezii dělat i slyšet všichni*, nezmění nic na faktu, že dnes i zítra je umění odbornictvím a že je věcí odborníků. *Že vyžaduje znalectví od svých tvůrců i vnímatelů*. Toto znalectví nezávisí na stupni školního vzdělání: autodidaxe je tu nejlepší školou. Moderní básník ani jeho čtenář nemusí zajisté mít maturitu. Musí však pro umění a s uměním žít, musí mít o umění vášnivý zájem, umění musí mu být živlem jeho života.

Znáte jistě vášnivé šachisty nebo filatelisty, kteří, třebaš bez školního vzdělání a při kterémkoli zaměstnání, se stali dokonalými znalci a teoreticky i prakticky ovládají věc, jež probudila jejich hluboký a spontánní zájem. Moderní „nesrozumitelné“ umění je schopno dát svrchované emoce *každému*, kdo s maximálním duchovním napětím, bytostným zájmem a s vroucí láskou se s ním chce sžít, chce a může je studovat, promýšlet a procítit. *Umění je opravdu pro každého, ale každý není pro umění*. Skutečnost, že umělecké tvoření i vnímání má za předpoklad múzičnost, není popřením slov, která jsme tu podškrtnuli: vždyť *každému* dítěti je dána básnická fantazie, kterou útlak zhasíná. Aby to, co je dáno každému v dětství, nebylo uloupeno v dospělosti, bude hlavním úkolem demokratické kultury, svobodné organizace společnosti, a její pedagogiky a lidovýchovy. Lidovými, která by chtěla vést mladého člověka k umění pohodlnými a vyježděnými cestami, které se vyhýbají nesnázím, byla by urážkou jeho vnímavosti a citlivosti.

Připomeňme si několik vět z Neumannova souboru populárních článků o umění Ať žije život!: „Je-li něco nám nesrozumitelného, nehledáme viny v sobě, nesnažíme se přijít věci na kloub a pak teprve vyjádřit svůj souhlas nebo odpor. Ale to by znamenalo, že se nespolehneme na nějaký svůj záhadný instinkt, s nímž jsme se narodili a který je nejvyšší instancí ve věcech uměleckých, že se nespolehneme na svůj zázračný zrak, který přestože nebyl řádně vycvičen, neomylně vidí, co je dobré a co je špatné, nýbrž že jsme něco studovali, že jsme se snažili poznati vývoj a zápasy umění v jejich souvislosti...“ Avantgardní umělci jsou patrně lidé, kteří „mají malou zálibu v úspěchu u nemyšlícího a necítícího stáda, v popularitě nezasloužené. Lidé, jimž je milejší oprávněná úcta několika osvícených lidí než všechny řády, tituly a potlesky oficiózů a jejich davů. Avantgarda potřebuje určitého vyhraněného, nepočteného, ale uvědomělého a aktivního publika, tj. určitého dostatečného počtu lidí vpravdě kulturně žijících, cítících a myslících.“

6. Úvahy o poměru umění a lidu netýkají se pouze lidového, laického konzumu, nýbrž musí zároveň sledovat i lidovou laickou tvořivost. Tato otázka překračuje rámec tématu dnešní debaty. Přece však nemo-

hou tu být nevyslovena jména: celník Rousseau, Pirosmanišvili, Bauchant a jiní. Nemůže zůstat nepřipomenuta výstava lidové negramotné malířky Natálie Schmidtové, otevřená v Praze v dnech tohoto sjezdu. Nesrovnatelné kouzlo obrazů malířky, již se nedostalo pražádného školení a která by nemohla být žačkou Akademie umění, kde by ostatně byla její tvořivost zadušena, je daleko mocnější než umění profesorů oné školy a všech oficiálních umělců dohromady. Jsou ovšem také výstražné případy: jihoitalský řemeslník, který si vyzdobil dílnu podivuhodnými primitivními malbami, byl náhodou objeven znalcem umění, jenž se přičinil o výstavu jeho prací. Od té chvíle se onen diletant začal zajímat o malířství, které viděl tu a tam na výstavách, a do roka a do dne zplodil několik desítek nejduchaprázdnějších mazanic, s jakými hauzírují podomní prodavači „břízek“, „Hradčan“ a „kytic“.

Nelze – posléze – zapomínat, že jak v oblasti materiální kultury, tak i v oblasti duchové kultury je rozhodujícím a směrodatným elementem produkce a nikoliv konzum. Vývojový stupeň a možnosti produkce určují konzum a nikoli potřeby konzumu produkci. Bylo zde již řečeno, že diskuse *o cestě literatury k lidu* si vyžaduje, aby byla doplněna úvahou *o cestě lidu k literatuře*.

(1946)

CESTA LITERATURY K LIDU A LIDU K LITERATUŘE

Václav Černý

Cesta literatury k lidu, lidovost v literatuře: v úvahách přítomné chvíle o literatuře a jejích nových povinnostech není – zdá se – námětu časovějšího než tento, staronový. Na nedávném Sjezdu českých spisovatelů byl povýšen na jedno z ústředních témat a dříve ještě, než se spisovatelé sjeli, nenechali nás socialističtí publicisté na pochybách o tom, že tuto záležitost pokládají za ústřední otázku veřejné kulturní politiky v socialistickém státě vůbec a za arcinaléhavý problém vlastní naší národní literární situace zvlášť. Právem. Socialisticky zaměřené teoretické